

ՍՈՒԼԹԱՆԻ ԳԱՅԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁՆ

Ա

189⁰ թուի օգոստոս ամսի չեմ յիշում քանիսն էր:

Տաճկահայաստանի X քաղաքում մունետիկները, նահանգապետ փաշայի հրամանով, ազդարարեցին ամբողջ ազգաբնակչութեանը, որ այդօր օգոստոսփառ Սուլթան Աբդուլ Համիդ Բ.-ի գահակալութեան ...երորդ տարեդարձն է: —Ուստի այսօր երեկոյեան—աղաղակում էին մունետիկները,—մինչև ուշ գիշեր, պէտքէ բաց թողնել խանութները և այնտեղ ներկայ գտնուել անպայման: Իւրաքանչիւր ոք սլէտք է ուրախ լինի՝ երգէ, կանչէ, խաղայ-խնդայ (թէև խաղալու և խնդալու տրամադրութիւն չունենայ էլ երբեք), ուտէ-խմէ և... վեհափառ փառիշահին անվերջ ու երջանիկ օրեր յաղթէ Ալլահից: Միով բանիւ, տմենուրեք ցնծութիւն և սալթանաթ պիտի թագաւորէ:

—Ընդ դմին յայտարարում ենք ի գիտութիւն ընդհանուրի—աւելացնում էին նրանք,—որ թէ տների առջև, թէ փողոցներում, թէ շուկայում և առհասարակ ամեն տեղ պէտք է աւելի, մաքրել, ջուր սրսկել... այնպէս որ աղբի մի հիւլէ անգամ նշմարուելու չէ քաղաքումը: Տէր մի արասցէ, եթէ այդ ազդարարութիւնների հակառակ վարուող մէկը նկատուի,—այդպիսին կենթարկուի 5 մէջիդիէից (մօտ 8 ռուբլի) մինչև 10 Օսմանեան լիրա տուգանքի կամ 1—10 ամիս բանտարկութեան... եւ այլն եւ այլն:

Այդ պատճառով էլ ամեն ոք պատրաստուում էր ըստ պատշաճի մասնակցելու պետական հանդիսին և կամ... օրինաւոր տուգանքին:

Բ

Թիւրք աւելածուները մօեղի նման վխտում էին X-ի ոլոր մոլոր փողոցներում. վեհապետի գահակալութեան տարեդարձը

մի հաղուադէպ առիթ էր նրանց համար, որին պատուով էին նրանք ամիսներէից ի վեր:

Յանկարծ, որտեղից որ է, մի քանի Արաբկերցի, Ակնցի և Բալուցի պանդուխտ հայեր իրենց գլխից բարձր երազ տեսան—ուզեցին առթից օգտուել և աւելածութեամբ մի քանի զահեկան ձեռք բերել, բայց երազը սուտ դուրս եկաւ, որովհետև այդօր լուսնի 4—7—20—27-ն էր:

Մի ծիծաղիք ինձ վրայ, պարոններ. մեղաւորը ոչ ես եմ և ոչ էլ էֆիմերտէն.—յանցանքն իսկապէս լուսնինն էր, որը սուլթան Վիլիէլմից դաս առած լինելով և կամենալով մի կերպ հաճոյանալ նորին մեծութիւնն վեհ. Համիդին՝ այդ օր հակառակ էր գնում բնութեան օրէնքին:

Ինչևիցէ: Գերբնական մի հրաշք արգելք հանդիսացաւ քրիստոնեայ աւելածունների ծրագրի իրագործման: Հիասթափութիւն...

Եւ որովհետև այդ հրաշքը մեր նկարագրած հանդէսի հետ սերտ կապ ունի, ուստի թող ընթերցողը ծանօթանայ թիւրքական անմահ ստեղծագործութիւններից մէկի հետ:

Հայ աւելածունների մաքրած տեղերը քիչ ժամանակից յետոյ առաջուանից աւելի անմաքրութեամբ էին լցոււմ, ուստի և նորա ստիպոււմ էին միևնոյն տեղը կրկին և կրկին մաքրելու: Մինչդեռ միւսլիմանների մաքրուած տեղերը փայլում էին իրենց թէմուզութեամբ:

Բանից դուրս էր գալիս, որ ոստիկանապետ Օսման-աղայի խորամանկ կարգադրութեամբ, մի քանի ճարպիկ թիւրքեր զգուշութեամբ ման էին գալիս փողոցները և ուր որ հարկն էր՝ ածում էին մոխրախառն աղբ և սատկած կենդանիների մարմնի կտորտանք, որոնցով այնքան հարուստ է տաճիկը...

Այդ կարգադրութիւնն անելիս Օսման-աղան աչքի առաջ ունէր երեք գլխաւոր նպատակ, որոնք, ինչպէս յետոյ կը տեսնենք, մէկը միւսից աւելի կարևոր էին և շահեկան մի քանի տեսակէտից...

Ասենք, Օսման-աղան գիտէր, որ իրենից աւելի բարձրաստիճան պաշտօնեաներ հարաւ կանէին իւր գլխին՝ ապակահութեան միջոցով ձեռք բերուող պատառները, բայց ով չը գիտէ, որ «տկից մեղր հանողը մատները կը լիղէ»:

Գ

Կէս-օրից յետոյ կառավարչական շինութեան առջև քաշուե-

ցին մի շարք պարաններ, որոնց ծայրերը ամրացնում էին շինութեանց ցւիքներին. պարանների վրայ շարեշար կախեցին՝ գոյնզգոյն ապակիներից ու թղթից շինած մոմակալ լապտերներ: Կառ. շինութեան ճակատին ոսկէգոյն տառերով դրօշմուած էին հետեւեալ բառերը. «Փառիշտհըմ շօք եաշա»—կեցցէ փառիշտհըմ:

Ոստիկանների, ոստիկանապետների, յանձնակատարների (կօմիսար) ու այլ բարձրաստիճան պաշտօնեաների մի մեծ խումբ, զուգուած զարդարուած, ճեմում էին կառ. շինութեան տօյլ և նորանոր ծրագիրներ կազմում, որպէսզի որքան կարելի էր, որքան կենքէք չափ ու սահման չըճանաչող շուայլութիւնը,—գիշերուան հանդէսը փառայեղ լինէր, որ տեսնողն էջ իմանար՝ ինչ է նշանակում «Սալթանաթը Ալի Օօման»:

Ամենայեւորն պաշտօնեան անգամ, մի առանձին ոգևորութեամբ աշխատում էր մի քանի լիրա ծախսի դուռ բանալու, սակայն, իհարկէ, առանց մի ըրպէ մտածելու, որ այդ շուայլած փողերը դուրս կըզային թշուառ ժողովրդի գրպանիցը...

Պէտք է ասել, որ Թիւրքիայում առհասարակ պետական հանդէսների համար եղած առասպելական ծախսերը կառավարութիւնը դուրս է բերում ժողովրդից զանազան, ուղղակի և անուղղակի միջոցներով: Միջոցներ, որոնց ստեղծելումը Թիւրք կառավարութեան պաշտօնեաները մասնագէտ—էլֆէտօններ են. միջոցներ, ասում եմ, որոնց առջև ոտքից—գլուխ կըկարծրէր եթէ մարդասպանի տեղ մի ուրիշը լինէր:

Մեծ պողոտայի վրայ հազար ու մի տեսակ հրանիւթեր էին պատրաստուած և պատրոյզներ դրած, սպասում էին երեկոյեան հանդէսին: Իսկ քաղաքի հարաւարեւելեան կողմը, հայաստրիներ թաղին մօտիկ, հայկական կիսաւեր միջնաբերդի վրայ մի քանի հասարակ թնդանօթներ լարուեցան, որոնց առաջին բոմբիւնը կաւետէր հանդէսի սկիզբը և այնուհետ կարգելուէր ֆիզիքական աշխատանքը:

Բացի զինուորական երաժշտական խմբից կառավարութիւն հրաւիրուեցան և բազմաթիւ ժողովրդական երգիչներ, նուագաժողներ և ծաղրածուներ, որոնք զուարճացնելու էին վսեմաշուք էֆէնդիներին:

Թէ միջնաբերդի և թէ տների կտրների վրայ արդէն ծածանւում էին օսմ. դրօշակները: Իսկ մզկիթների բարձրաբերձ աշտարակների վերին մասերում դրւում էին հարիւրաւոր կանթեղներ, որոնցից ծլծլացող գոյնզգոյն լոյսը, իրաւ որ, գիշերային մթութեան մէջ հրաշալի տեսարան է ներկայաց-

նում, կարծես մթնոլորտում կախուռած շառայլոտ մոլորակներ են:

Ամեն կողմից ուրախութեան ու ցնծութեան ձայներ էին լսոււմ. մարդիկ անհամբերութեամբ սպասում էին՝ նմանը չտեսնուած հանդէսի սկսուելուն:

Դ

Որպէս հայաշատ քաղաք, հետաքրքիր էր X-ի հայերի չէրբը մանաւանդ, ուստի և շտապում եմ մի փոքր գաղափար տալ ընթերցողին:

Քաղաքի «Սուրբ Յակոբեան» հայաբնակ քաղաքամասումն էր ամերիկացի միսիօնարների հոշակաւոր Լ. Կօլլէժը, որի շուրջը գտնոււմ են միսիօնարների հոյակապ առարանքներն ու հայաբողոքականների ժողովարանը:

Կոլլէժի բարձրադիր, խիստ գեղեցիկ պարտիզում այդօր պատրաստուել էր մեծածախս լուսավառութիւն: Այդ սքանչելի պարտէզը, որ ոչ-ասիական արուեստի և ասիական բնութեան շնորհիւ դառել էր մի դրախտ, — այդտեղ և Կոլլէժի ու ժողովարանի ընդարձակ դահլիճներում հաւաքուելու էին, անխտիր ամեն սեռից ու դասանանքից, մեծ բազմութիւն հանդիսականների: Որովհետեւ ճառեր էին կարդացուելու, երգեր էին երգուելու և այլն և այլն:

Ս. Ս. Ստեփանոսի, Յակոբայ, Կարապետի և Նշանի եկեղեցիներին կից շինած Հայ-լուսաւորչական ծխական դըպրոցներում ևս մեծ պատրաստութիւններ էին տեսնում հանդէսը ըստ կարելոյն շքեղ անելու համար. ծաղկեայ պսակներով բոլորում շէնքեցէ՛ վեհ սուլթան Աբդուլ Համիտ խան՝ դրուադի շուրջը:

Հայ-կաթոլիկների գերապայծառի վեհարանում և Հայաստրիների ս. Աստուածամայր հոշակաւոր ուխտատեղու գաւթում նոյնպէս, ի պատիւ օսմ. վեհապետին, հանդէսներ էին մարքուում...

Այդպէս ուրեմն, X քաղաքում ընդհանուր հայութիւնն առանց դաւանանքի խտրութեան, առանձին ոգևորութեամբ ու անկեղծութեամբ է մասնակցում այդ տօնին: Բոլոր հայերի կրպակներում, շուկայում, պանդոկներում և տներում՝ մօմեր, ճրագներ, դոյնդոյն լապտերներ, ակնախտիղ լամպեր են դրոււմ կազմ և պատրաստ:

Ե

Հստ տաճկ. երեկոյեան 12 ժամն է (եր. 6 ժ.):

Երբ մուէզլինները մինարէթներէ բարձունքներէց սկսեցին երեկոյեան աղօթքի հրաւէրը, իսկոյն որոտացին բերդի վրայ դրուած թնդանօթները, որից անմիջապէս յետոյ ամբողջ Թիւրքիան, միւս ոչ, ամբողջ քաղաքը լուսաւորուեց և ամեն կողմից լսելի եղան ուրախութեան և փառաբանութեան ձայներ:

Անհամար բերաններ, որը սրտանց՝ որն էլ հարկից ստիպեալ, երկար օրեր էին մաղթում օսմ. վեհ. սուլթանին:

Իհարկէ, կային շատերը, ինչպէս իմ հայրենակից բալուցիները, որոնք թուրքերէն լիզուի առողջանութեանը լաւ վարժ չլինելով՝ մեղանչում էին լեզուական ուղղութեան դէմ: Այսպէս օրինակ.

Փոխանակ ասելու «Ալլահ պիր կիմի պին էյլէսին» ասում էին «Ալլահ պին կիմի պի՛ր էյլէսին»: Կամ փոխանակ «Գրլընընը քէսկին էյլէսին» ասելու «Գրլըֆընը գետին էյլէսին» էին ասում: Կային այնպիսիներ էլ, որոնք հայերէնում էին շփոթւում և փոխանակ գոչելու «Կեցցէ, կեցցէ» — «Յեց է, ցեց է» էին բացականչում:

Բայց մեր ինչլի՛ն են պէտք այդ աններդաշնակ և «անախորժ» ձայները. աւելի լաւ է՝ գնանք մի փոքր լսելու զինուորական երաժիշտների նուագած հիւանալի «Համիդիյէ» չունուագը, որն, անկեղծ խօսելով, արեւելեան երաժշտութեան ժամանակակից դշխոյն է:

— Զգո՛յշ, մեր տղայ, եթէ ականջներդ դէմ ոխ չունիս, ապահեռուն անցիր, որովհետեւ, ինչպէս Թիւրքիայի ամեն բանը, այդպէս և սա, այս տեսարանը, ապշեցնելու աստիճան տարօրինակ է... Դու եկար «Համիդիյէ» մարշը լսելու, բայց ահա մի քանի տասնեակ դավուլ-զուռնաներ, հարիւրաւոր ջութակներ, քանոններ, կլառնէտներ, տաւիղներ, ծնծղաներ, դափեր, դուդուկներ... ներ... ներ, — ասիացու ճաշակով խիստ ներդաշնակ, բայց ոչ-ասիացուն բարելոնեան խառնակութիւնն յիշեցնող աղմուկներով օդն են լցնում...

Իսկ, ասացէ՞ք խնդրեմ, մեղանից ռվ կարող է այնքան անխոհեմ լինել, որ համարձակուի Օսմանցուի երկրում ոչ-ասիական ճաշակ ունենալ...

Զ.

Ճ-ի նահանգապետ փաշան, որը, կարծեմ, յետոյ ընդհանուր նահանգապետ նշանակուեց Տաճկահայաստանի արևելեան նահանգներէց մէկի վրայ և որը «լաւ ու նոր» մարդու համբաւ ունէր,—սա և կառավարութեան միւս բարձրաստիճան պաշտօնեաները այցելեցին Հայ-լուսաւորչականաց կենդրոնական դպրոցը, որտեղ և նրանք ընդունուեցին մեծ շքով: Այստեղ ներկայացան նրանց հայ հոգեւորականութեան և հասարակութեան ներկայացուցիչները: Իսկ ուսուցչական մարմնի կողմից մատուցուեցին բարձր հիւրերին օշարակ և զանազան քաղցր ըմպելիք...

Շատ ուրախ եմ—ասաց նահանգապետ փաշան «անուշ» ընդունելուց յետոյ ոտի ելնելով,—որ մեր օգոստափառ կայսեր հայրական խնամքին ու բարձր շնորհներին արժանանալու աստիճան օրինակելի ընթացք է բռնել Հայ ժողովուրդը... ներկայ և նման յաճախադէպ ցոյցերը մի մեծ ու պատկանելի գրաւական են Հայ ազգի ամենահաւատարիմ հպատակութեան, որին իտրիտուր այդ ազնիւ ազգը վայելում է մեր վեհապետի գթութիւնն ու ողորմածութիւնը:

Ուսուցչապետը պատշաճ խօսքերով պատասխանեց նահ. փաշայի այդ խօսքերին, որից յետոյ երկսեռ երգեցիկ խումբը որոտընդոստ ձայնով երգեց օսմ. հիմներգը:

Նահ. փաշան ու հետինները ուրախ տրամադրութեան ներքոյ հեռացան, հիացած հանդէսի փառահեղութեան վրայ...

Է

Նահ. փաշան իւր շքախմբով այցելեց և՛ Ա. Կոլլէժը, որտեղի լուսաւորութիւնը, հրախաղութիւնը և ժողովրդի հոծ բազմութիւնն ապշեցրին ամենքին: Կոլլէժի կամարակապ կաթողիկէ դռան առջև ընդունեցին բարձր հիւրերին՝ միսիոնարները, միսիոնարուհիները և Կոլլէժի հայազգի ուսուցչական խումբը և առաջնորդեցին նրանց դէպի Կոլլէժի հոյակապ դահլիճը, որտեղ խռնուած հասարակութիւնը պատշաճ բացականչութիւններով ընդունեցին վսեմաշուք հիւրերին: Անկեղծութիւն և ցնծութիւն էր թաղաւորում ամենքի դէմքի վրայ: Այդտեղ ներկայ էին և մի քանի Լրոպական պետութեանց ներկայացուցիչներ (հիւպատոսներ):

Նրբ բարձր հիւրերն անցան իրենց յատկացրած տեղերը,

միսիոնարներէց մինը թիւքերէն լեզուով մի ճառ խօսեց, որում իմիջի այլոց յիշելով «բիշ ժամանակ առաջ Բիթլիսի նահանգում տեղի ունեցած սրտաճմլիկ անցքերը *)... մեզ թոյլ կտանք յուսալու, — աւելացրեց նա մէկին շեշտերով, — որ նորին կայսերական վեհափառութիւնը կրգսպէ Անատոլիայի վայրենաբարոյ ցեղերին և իւր քրիստոնեայ հպատակների մէջ կը վերահաստատէ ցանկալի անդորրութիւն...

Յարգելի ճառախօսը դիտմամբ շեշտում էր վերոյգրեալ բառերը և աչքի տակով նայում նահ. փաշային, որի ուշքն ու միտքը, սակայն, հանդիսատես կանանց և օրիորդաց կողմը լինելով ոչինչ չէր հասկացել միսիոնարի խօսքերից: Երբ վերջինս լռեց, այդ ժամանակ միայն նորին պայծառափայլութիւնը գլխի երերմամբ հաւանութեան նշան տուեց, իբր թէ զոհ էր մնացել նրա արտասանած ճառից:

Շն, որ ականատես էի այդ հետաքրքիր կատակերգութեան, կարող եմ երդուել, որ նահ. փաշան այնքան բան լսեց և այնքան բան հասկացաւ միսիոնարի ճառից, որքան անմահ Աբիսողոմ աղան — Մանուկ աղայի պատմութիւնից **). ինչեւիցէ:

Միսիոնարը վերաւորուեց փաշայի այդ անլայել վարժունքից. մի քանի երիտասարդ հանդիսականներ էլ չափազանց վրդովուած՝ դուրս գնացին դահլիճից...

Բանը նրանումն էր, որ նահ. փաշան հրապուրուել էր մի չքնաղ հայ դեղեցկուհու տեսքով և ինքնիրան տուել Ամուրի օրհնաբանութեան...

Տարակոյս չ'կայ, որ պետութեանց ներկայացուցիչներին ուշադրութիւնից չէր կարող վրիպել մի այդպիսի սօլիկութիւն. և խեղճերը զարմացած՝ նայում էին միմեանց...

Ը

Ճառախօս միսիոնարից լետոյ ոտքի ելաւ Կոլլէժի հայադպի պրօֆէսորներից մէկը և ուզում էր կարդալ իւր պատրաստած մի ճառը որի ճանհամակրելի ըովանդակութեանը ծանօթ լինելով մի խումբ Հնչակեան երիտասարդներ՝ խնդրեցին պրօֆէսորից որ չկարդայ, յայտնելով միաժամանակ, որ հակառակ դէպքում եթէ պրօֆէսորն յամառի իւր որոշման մէջ, կարող են անախորժութիւններ ծագել:

*) Ակնարկում էր Մասունի կոտորածը:

**) «Մեծապատիւ մուրացկաններ» Յ. Պարոնեանի:

Աւելորդ է ասելն անգամ, որ նախ. փաշան ուշադրութիւն չէր դարձնում այդ ղալմաղալի վրայ, որովհետեւ նա բոլորովին ուրիշ բանով էր զբաղուած:

Միւս կողմից, երիտասարդութիւնը երբէք դէմ չէր հիմներդը երգելուն:

—Միայն թէ՝ չկարգացուին այնպիսի ճառեր, չըլինեն այնպիսի ատենաբանութիւններ, որոնք կը հակասեն մեր իսկական տրամադրութեանը...

—Մեր լեզուն թող բարբառէ այն—ասաց Հնչակեաններից մինը—, ինչ որ անկեղծ, անխարդախ է, ինչ որ կը թելադրէ մեր հոգին, ինչ որ համապատասխան է մեր ժողովրդի հոգեկան զգացմունքներին... այլապէս մենք մեր ատենլիի առջև շինծու երկրպագուի դեր կը խաղանք, մի բան, որը առնուազն անազնութիւն է... կը աւորական եղանակով արտայայտուած հաւատարմութեան զգացմունքները ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ օլիւրադութիւններ, որոնցով սչ դէմինին կարող էք շոյած լինել և ոչ էլ ձեզ որեւէ ծառայութիւն մատուցանել...

Պրօֆէսորը, սակայն, այնուամենայնիւ մնաց իւր յամառութեան մէջ և սկսեց կարդալ կոռախնձոր ճառը:

Բայց երիտասարդութեան յաջողուեց շուտցնելով խանգարել ճառի ընթերցումը: Խնդիրն հետզհետէ սուր կերպարանք էր ստանում և փաշայի ուշադրութիւնը գրաւում...

Մինչև այդ ըոպէն լռող միսիօնարներն ու միսիօնարուհիներն էլ հակուեցին դէպի երիտասարդութիւնը և միաբերան պահանջեցին, որ վերջ դրուի միջադէպին...

Թ

Այդ խայտառակ դրութեան վերջ դնելու համար, գլխաւոր միսիօնարի համաձայնութեամբ, ոտքի ելաւ մի պերճախօս երիտասարդ և սկսեց խօսել ժողովրդի սրտին մօտիկ ուղղութեամբ:

—Ժողն ընկնողը անծրելից. չի վախնալ—ասա ինչ կարելի էր եզրակացնել նրա խօսքերից: Ի վերջոյ նա մի աննկատելի ուստիւնով ակնարկ գցեց մի բանի նշանաւոր գործիչների վրայ և կանգ առաւ Միքայէլ Նալբանդեանի «Ազատն Աստուած» երգի առջև:

Յանկարծ երկու սեռի հարիւրաւոր երիտասարդներ, ժողովրդի սրտայոյզ ձայնակցութեամբ, թնդացրին հոյակապ դահլիճը:

«Ազատն Աստուած այն օրից»...

Ոհ, փշոտ է ճանապարհդ,
Քեզ շատ փորձանք կսպասէ.
Ազատութիւն սիրողին
Այս աշխարհը խիստ նեղ է...

Այդ տողերն երգելիս ամբողջ ժողովուրդը, կարծես մի գերզգայական ուժից մղուած, մոնչաց խուլ կերպով և փոթորկալից ծովի նման ալեկոծուեց: Նոցա արինակալած կրծքերից ինքնաբերաբար դուրս թռչող «ախ»-երին յաջորդեց «Ազատութիւն» ելեքտրականացնող կանչը...

Ահա այդ միջոցին միայն սթափուեց փաշան և կէս-զարմացած, կէս-զարհուրած նայեց հանդիսականներին, որոնց դէմքերի վրայ դրօշմուած էին սրտատուր հեծեծանքներ և բուռն, արդար զայրոյթի նշաններ...

Եւ նա, փաշան, գլխակոր ու ամօթահար դուրս գնաց դահլից իւր շքախմբով: Զգո՛ւմ էր արդեօք, որ իւր խենչական վարմունքն էր այդ ամենի պատճառը...

Նրա մեկնելուց յետոյ կրկին թնդաց դահլիճը, այս անգամ երգում էին մեր անզուգական բանաստեղծ Գամառ-Քաթիւ պայի «Պատիկ տղայ» երգը:

Չար Սուլթանի դահը ոսկի
Թող փշրուի, վար ընկնի.
Գահի տակէն Հայոց ազգին
Ազատութիւն թող ծագի...

Մինչև այդօր X-ցին հազար անգամ լսել և երգել էր այդ տողերը, բայց և ոչ մի անգամ չէր ստացել այօրուայ տպաւորութիւնը, որովհետև ուրիշ շատ անգամներ երգել էր՝ միայն երգած լինելու համար, մինչդեռ այժմ երգում էր... որովհետև կարիք էր զգում:

Ժ

Մինչ Կուլէթի դահլիճում այդ անցքն էր տեղի ունենում, քաղաքի մի այլ մասում աւելի հետաքրքիր բաներ էին կատարւում: Մենք մեր ընթերցողին կը տանենք այնտեղ:

Կօմիսարը, ոստիկանապետը, երկու ուրիշ պաշտօնեաներ և մի քանի ոստիկաններ վառած լապտերներով շրջում էին շուկան ու փողոցները և արձանագրում էին անմաքուր տեղերն ու փակ խանութները:

«Քաղցած շները ոսկոր էին փնտռում»:

Օսման-աղան սրել էր մանգաղը. հունձքը, բարեբաղդաբար, առատ էր:

Միւսիլմանների խանութները, տների առջև և փողոցները կամ երբէք չէին նայում և կամ լռութեամբ էին անցկենում այդ տեղերից:

— Էֆէնդիներ—ասում էր Օսման-աղան ցոյց տալով մի հայի տան առջև լցուած անմաքրութիւնները,— տեսէք ահա, Արմենակ-օղլիի *) տունն է սա, որի առջև ընկած են մի կատուի գլուխ, մի շան պոչ և երկու ոտք ու... Իսկ պատուհաններից ոչ մի լոյս չի երևում, կարծես այս օրը սուգի օր է կեանքիւնների համար... Չարժէ մի փոքր ճանաչանել այդ խողին...

Եւ ուստիկանապետի տօմարումն արձանագրուեց.— «Արմենակ օղլի, միջին թաղ.— 1. Տան առջև անտանելի աղտեղութիւն. 2. պատուհաններում և ոչ մի լոյս. 3. Ինքն Արմենակ-օղլին էլ խանութումը չէր.— 8 լիրա տուգանք և 61 օր բանտ»:

Արի հասկացրու այդ պարոններին, որ՝ 1. աղտեղութիւնն այդտեղ ածել է տուել ինքը Օսման-աղան. 2. տանը լոյս չի երևում, որովհետեւ Արմենակեանի կինն ու որդիքը Գոլէթումն են. 3. Արմենակեանն էլ երկար ժամանակ խանութումը ճգնելուց յետոյ՝ գնացել էր կոլէթ իւր ընտանիքը տուն տանելու:

Օսմանցուի երկրում այդպիսի առարկութիւններն «ապօրինի» են:

— Լսում էք, Էֆէնդիներ— շարունակեց Օսման-աղան քիչ դէնը գնալուց յետոյ,— սա դէմի կրպակում անիրաւ կեանքներն ինչ փառաւոր քէյֆ են սարքել և իրենց շան լեզուով էլ խաղեր են կանչում... Երկնից աստղերի թուով մոմեր և լամպեր են վառում շան կրպակումը, բայց իրա քսակիցն ինչ է գնում, վաղը այդ բոլոր ծախսերը դուրս կըբերի նա իսլամի գաւակաց կոնակից... Է՛յ, անիրաւ աշխարհ, նրանք այդպէս ուտեն—խմեն, խաղան—խնդան, քէյֆեր սարքեն, իսկ մենք՝ շան նման թրև գանք և փողոցները չափչփենք, հա... Դէհ, դուք ասէք, անհաւատ կեանքիւնին այդպիսի փառաւոր կեանք վայել է, Էֆէնդիներ, «մաւրից կտորներ» են... Արժէ. արժէ գլխի մի փոքր:

Եւ արձանագրուեց տօմարումը.— «Մազման-օղլի, շուկա-

*) Ամեն ինչ այլանդակող թիւրքերի սովորութիւնն է հայկական ազգանունների եան կամ ենց վերջաւորութիւնը վերածել օղլի-ի, Օրինակ. Արմենակեանը—Արմենակ-օղլի, Տէրաէրեանը—Քէշիշ-օղլի, Սուսերեանը—Գըլըշ-օղլի. ևն:

յում.—1. Կրպակումը կասկածելի մարդիկ հաւաքած՝ յեղափոխական խաղեր կանչելու, 2. ըմբոստ ճառեր ասելու, 3. Հնչակ քամի թէի կենացը մասթիքա խմելուն, 4. փաշա էֆէնդին կրպակի առջևից անցնելու միջոցին ոտքի չենելուն համար—10 լիրա տուգանք, առանց բանտարկութեան»:

—Ահա մի ուրիշ՝ աւելի համեղ պատառ—ասելով Օսման-աղան ցոյց էր տալիս երեք յարկանի մի դեղեցիկ տուն,—Քարափէթ-օղլի տունն է, որի առջև՝ 6 հատ շան ոտքեր, 10 հատ ձիւլուած մկներ, մի թեքնէ աղբ և... (Օսման-աղան, առանց գետին նայելու, թւում էր մի առ մի՝ իւր իսկ կարգադրութեամբ լցրած աղտեղութիւնները. նա, պէտք է ճշմարիտը խոստովանել, լաւ յիշողութիւն ունէր)... Եթէ մի քանի ուրիշ պատճառներ էլ դուք հնարէք, կարելի է լաւ օգտուել անօրէնիցը...

—Լօրր, աճ, անխելք էշ—միջամտեց կօմիսարը սաստեղով Օսման-աղային և չորս կողմը դիտելով,—նոյնիսկ Քարափէթ-օղլի չէ կարելի անուանել այդ շանը, այլ անպատճառ միաթըր Քարափէթեան, որովհետեւ նա Ամերիկայի հպատակ է և կարող է մի սուտ խօսքով մեզ ամենքիս բանտի մէջ փոտեցնել... Յիմաք, մենք կարո՞ղ ենք դրանց դէմ ակոյա կըտըրցնել... Չարմանալի մարդ ես, Օսման, իզուր ծախսեր ես անում և աղբ ես լեցնել տալիս այնպիսի մարդու առջև, որ...

Օսման-աղան Մարսուանու էշերին պէս գլուխը կախ գցեց և լռեց. սխալուել էր թշուառականը...

Եւ նոքա շարունակեցին իրենց ճանապարհը կանգ առնելով այն տեղերում միայն, ուր կարելի էր «ակոյա կըտըցնել»:

Այսպէս թէ այնպէս, մի բան չ'պէտք է մոռնալ, որ ոստիկանապետի տօմարումն արձանագրուածներն անպայման գործադրելի էին: Որովհետեւ ինչ որ գրւում է թիւրք չինովնիկի գրչով, չի հանուիլ այլեւ արդարութեան կամ խղճի բրչով:

Յաջորդ օրն առաւօտեան ոստիկանապետը մէկիկ-մէկիկ կանչում էր իւր մօտ տօմարում արձանագրուած անձերին և նոյնութեամբ անյապաղ գործադրում երեկոյեան վճիռները... բանտարկութեան rapport-ներն էին միայն, որ կարելի էր... գրամական տուգանքի վերածել հազար ու մի միլիմաթով...

ԺԱ

Հէնց միևնոյն օրը նահանգապետ փաշայի հրամանով ձերբակալուեցան մի քանի նարիւր հայ երիտասարդներ, որպէս

Կօլլէժում հակապետական ջոյց անողներ, Թէ ինչով կը վերջա-
նար այդ բանը կամ առնուազն որքան ծախսերի ու առասպե-
լական տուգանքների, կաշառքների դուռ կը բացուէր, մինչև
այդ ձերբակալուած երկտասարդներին բանտից ազատելը, ե-
թէ մի կողմից միսիոնարները և միւս կողմից պարսկական
հայազգի հիւպատոսը չմիջամտէին ու չհասկացնէին նահանգա-
պետ փաշային իւր արած քայլի անտակալութիւնը, որ ակնար-
կուած «ցոյցը» արդիւնք էր նահ. փաշայի բռնած դիրքին կոլ-
լէժում գէպի հայ գեղեցկուհին և այլն—այդ թողնում եմ ըն-
թերցողին գուշակել:

Բանը նրանով վերջացաւ, որ մի քանի ժամ բանտարկուե-
լուց յետոյ բոլոր ձերբակալուածներն ազատ արձակուեցան,
ի փառս և ի պարծանս վեհափառ սուլթանի...

Մ. ՇԻՈՏ